

กระแสการท่องเที่ยวในสมัยรัฐบาล จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

ธัญญรัตน์ เอี่ยมพองใส¹

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาสาเหตุและปัจจัยในการส่งเสริมการท่องเที่ยว รวมถึงการศึกษาแนวคิด นโยบาย และวิธีการในการดำเนินงานส่งเสริมการท่องเที่ยวในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ.2502-2506 โดยมีระเบียบการวิจัย ด้วยวิธีทางประวัติศาสตร์ และการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรองโดยนำเสนอในรูปแบบของการพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดการส่งเสริมการท่องเที่ยวในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์มีทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก คือ บทบาทขององค์การสหประชาชาติและหน่วยงานที่ขึ้นอยู่กับองค์การสหประชาชาติ บทบาทของสหพันธ์องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว พัฒนาการทางด้านเทคโนโลยี การเพิ่มและขยายวันหยุด และการสำรวจภาวะการณ์ท่องเที่ยวของสมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก และในส่วนของปัจจัยภายใน คือ ความสนใจส่วนตัวของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ลักษณะภูมิศาสตร์ของประเทศไทย ทรัพยากรการท่องเที่ยวที่หลากหลายของประเทศไทย และสถานการณ์ทั่วไปภายในประเทศไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้มีการดำเนินงานส่งเสริมการท่องเที่ยวในวิธีการที่หลากหลาย ทั้งด้านการจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวที่ได้ทำการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยการวางแผนการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร ทางการท่องเที่ยว การจัดโครงการทัศนอาจร การสำรวจ และวางแผนการส่งเสริมการท่องเที่ยว นอกจากนี้จะมีการดำเนินงานในด้านอื่นๆของรัฐบาลเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวทั้งโดยการจัดตั้งอุทยานแห่งชาติ การอนุรักษ์และบูรณะแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ และการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณี การสร้างโครงสร้างพื้นฐานด้านการคมนาคมขนส่ง สนับสนุนผู้ลงทุนด้านอุตสาหกรรมบริการ การเข้าร่วมเป็นสมาชิกของสหพันธ์องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว สมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกและการร่วมมือการจัดตั้งสมาคมแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ที่สะท้อนให้เห็นว่าการส่งเสริมการท่องเที่ยวในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้รับการดำเนินงานอย่างมีระบบและจริงจังมาก ซึ่งส่งผลให้การท่องเที่ยวของไทย ได้รับการพัฒนาต่อมา

¹ นิสิตปริญญาโท คณะสังคมศาสตร์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Abstract

This study aims to examine the causes and factors in promoting tourism, including education policy concepts and methods of operating the government promote tourism during the Field Marshal Sarit Thanarat ,1959-1963. The Policy Research. Historical method. And analysis of data from the preliminary documents and secondary documents to present research in the form of descriptive analysis. The results indicate that the external factors which influenced the promotion of tourism during Sarit Thanarath's government were the roles of the United Nations and its sub-divisions, the Federal Travel International, the development of technology, the increase and extension of holidays, and the tourist survey of The Pacific Asia Travel Association. Moreover, those of internal factors were the prime minister's personal interest, geography, various natural resources, and the situation often the Second World War Such mentioned factors encouraged Sarit Thanarath's government to promote tourism by the following means : the establishment of the Tourism Authority of Thailand, tourist surveys, tourism campaign through on various types of media domestically and internationally, and the collaboration between the Federal Travel International and the Government's organizations in charge of establishing and rehabilitating the national parks and Thai culture for historical purposes. In addition, the government provided the infrastructure of transportation and service industrial investment support. Besides, the collaboration between the Federal Travel International, the Pacific Asia Travel Association and the Association of Southeast Asian Nations including human resources management also contributed to tourism. Clearly, all of the mentioned processes reflected that the promotion of tourism during Sarit Thanarath's government was systematically and earnestly managed.

ความนำ

การส่งเสริมการท่องเที่ยวในประเทศไทยเกิดขึ้นครั้งแรก ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเนื่องมาจากสาเหตุหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นภัยธรรมชาติที่สร้างความเสียหายต่อพืชผลทางการเกษตร เมื่อปี พ.ศ. 2453 หรือแม้แต่การเกิดอุทกภัย ในปีพ.ศ. 2460 ที่ส่งผลให้น้ำท่วมทั่วประเทศ จากเหตุการณ์ที่ได้กล่าวมาข้างต้น ได้ทำให้ประเทศไทยขาดรายได้จากสินค้าหลายชนิด ประกอบเข้ากับการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงมีพระราชดำริจะแสดงให้เห็นว่าประเทศไทยมีฐานะเท่าเทียมกับประเทศตะวันตก และยังรักษาสภาพของพระมหากษัตริย์ให้สมเกียรติ ส่วนหนึ่งเป็นผลให้พระองค์มีพระราชดำริที่จะสนับสนุนการเดินทางเพื่อท่องเที่ยว² รวมทั้งส่งเสริมในเรื่องการท่องเที่ยวเกิดขึ้นอย่างจริงจัง³ ซึ่งพระองค์ทรงมอบหมายให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน อธิบดีกรมรถไฟหลวง หารายได้จากกิจการรถไฟ โดย จัดกิจกรรม “เที่ยวตามทางรถไฟ” และ ยังพระราชทานพื้นที่บริเวณสวนลุมพินีให้ดำเนินการจัดงานแสดงสินค้า วิถีชีวิตของภูมิภาคต่างๆ ในประเทศไทย โดยพระราชทานชื่อว่า “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ และดึงดูดความสนใจของคนในประเทศและชาวต่างชาติ ให้เดินทางเข้าร่วมงานที่รวมเอกลักษณ์ และคุณค่าเกี่ยวกับวิถีชีวิต อาชีพ และลักษณะเด่นในภาคต่างๆ ของประเทศไทย เป็นต้น แม้ว่างานนี้จะไม่ได้เกิดขึ้น แต่ก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการส่งเสริมการท่องเที่ยวในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

อย่างไรก็ตาม ในช่วงที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 การดำเนินงานด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวในประเทศไทย ได้หยุดชะงักลงชั่วคราว และเมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลบริหารประเทศได้มีการเริ่มดำเนินงานด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่องอีกครั้ง โดยเฉพาะในรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นกระแสความเปลี่ยนแปลงด้านนโยบายการท่องเที่ยวครั้งสำคัญ อันเป็นผลสืบเนื่องจากสาเหตุและปัจจัยทั้งภายนอกและภายใน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสาเหตุและปัจจัยในการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างชัดเจน ในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์
2. เพื่อศึกษาแนวคิด นโยบาย และวิธีการในการดำเนินงานส่งเสริมการท่องเที่ยวในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

ระเบียบการวิจัย

โดยมีระเบียบและวิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) จากการค้นคว้า

² การเดินทางเพื่อพักผ่อนและหาความสำราญใจ รวมทั้งการจัดการท่องเที่ยวในฐานะที่เป็นธุรกิจ หรือ การดำเนินงานของรัฐ ได้แก่ การให้คำแนะนำสถานที่พักแรมสำหรับนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจและ ขึ้นอยู่กับนักท่องเที่ยว. (Webster's Third New International Dictionary. (1961). P.2417. (tourism 1. The practice of touring : traveling for recreation, the guidance or management of tourists as a business or governmental function ;provision of itineraries, guidance and accommodations for tourists : the economic activities associated with and dependent upon tourists.)

³ การวางแผนนโยบาย และการดำเนินงานเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างเป็นรูปแบบ ในฐานะเป็น กิจกรรมทางเศรษฐกิจ.

ข้อมูลเอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ทำการตีพิมพ์ เช่น ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี จดหมายเหตุนรายวัน เอกสารสำคัญกระทรวงศึกษาธิการ เอกสารสำคัญกรมศิลปากร และการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารชั้นรอง เช่น หนังสือ วารสาร หนังสือพิมพ์ และบทความ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ศึกษาค้นคว้าทำการวิเคราะห์ และนำเสนองานวิจัยในรูปแบบของการพรรณนาวิเคราะห์

สาเหตุและปัจจัยที่ส่งผลต่อกระแสการท่องเที่ยวในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ สาเหตุและปัจจัยภายนอก

บทบาทขององค์การสหประชาชาติและหน่วยงานที่ขึ้นอยู่กับองค์การสหประชาชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคณะกรรมการภูมิภาคเศรษฐกิจสำหรับเอเชียและตะวันออกไกล (Economic Commission for Asia and the Far East; ECAFE) ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อทำหน้าที่ในการพัฒนาเศรษฐกิจและนำกิจการบริการต่อประเทศต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียและตะวันออกไกล โดยมีนโยบายด้านการขนส่งที่อำนวยความสะดวกแก่การเดินทางท่องเที่ยว ประกอบกับการศึกษาปัญหาด้านการเดินทางในปีก่อนๆ เพื่อช่วยแนะนำในการพัฒนาการขนส่ง⁴ ดังจะเห็นได้จากทางหลวงของเอเชียซึ่งได้เริ่มโครงการตั้งแต่ปีพ.ศ. 2505 โดยจัดทำทางหลวงระหว่างประเทศ แผนที่เส้นทางข่าวสารเกี่ยวกับการจราจรระหว่างประเทศให้สามารถเดินทางได้อย่างสะดวกและปลอดภัยยิ่งขึ้น ซึ่งนับเป็นเส้นทางสายแรกของเอเชีย⁵ และทางคณะกรรมการการขนส่งและการคมนาคม ยังให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวระหว่างประเทศ ว่านอกจากนักท่องเที่ยวจะช่วยในการพัฒนาปรับปรุงกิจการเศรษฐกิจระหว่างประเทศให้ดีขึ้นแล้วยังเป็นการส่งเสริมความเข้าใจอันดีของพลเมืองระหว่างประเทศต่างๆ⁶

ต่อมาภายหลังจากการประชุมประจำปีของคณะกรรมการภูมิภาคเศรษฐกิจสำหรับเอเชียและตะวันออกไกล ณ กรุงเทพูฯ ในเดือนมีนาคม พ.ศ.2503 เกี่ยวกับเรื่องอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว คือ 1. ให้นักท่องเที่ยวแลกเช็คเดินทางและเงินตราระหว่างประเทศในอัตราพิเศษ 2. ลดราคาค่าโดยสารรถไฟ เครื่องบิน และขนส่งต่างๆ ภายในประเทศให้พิเศษแก่นักท่องเที่ยว 3. ขอร้องโรงแรม ภัตตาคาร ลดราคาแก่นักท่องเที่ยว 4. ลดหย่อนผ่อนปรนกฎเกณฑ์ และข้อ

⁴ เชิดชาย เหล่าหล้า. พ.อ. (2516). สหประชาชาติ. รัฐศาสตร์บัณฑิต. สังคมสงเคราะห์ศาสตร์บัณฑิต และมหาบัณฑิตทางกาสรทูต. หน้า 652.

⁵ เส้นทางของทางหลวงสายเอเชียแบ่งออกเป็น 2 สายดังนี้ 1.ทางหลวงสายเอเชีย สาย เอหนึ่ง ผ่านเชียงราย ลำปาง ถึงกรุงเทพ และวนกลับไปทางกัมพูชา และไซ่ง่อน ประเทศเวียดนาม 2.ทางหลวงสายเอเชีย สาย เอสอง ผ่านทางจังหวัดตากถึงกรุงเทพ ลงไปทางภาคใต้ เลยไปถึงมาเลเซียและสิงคโปร์ ซึ่งตามโครงการในอนาคตจะเลยไปถึงอินโดนีเซีย. ไมตรี จุลลุลย์. (2509). ประเทศไทยกับสหประชาชาติ. หน้า 127., เชิดชาย เหล่าหล้า. (2516). สหประชาชาติ. หน้า 654 - 655.

⁶ เชิดชาย เหล่าหล้า. พ.อ. (2516). แหล่งเดิม. หน้า 656.

บังคับต่างๆ เกี่ยวกับวิธีการในการเข้าและออกนอกประเทศ⁷ แสดงให้เห็นว่าองค์การระหว่างประเทศได้มีการดำเนินงานเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวซึ่งน่าจะทำให้ประเทศไทยในฐานะสมาชิกได้รับบอทธิพลของการส่งเสริมการท่องเที่ยวดังกล่าวด้วย

นอกจากนี้องค์การสหประชาชาติยังมีบทบาทด้านสังคมระหว่างประเทศโดยเฉพาะในเรื่องเผยแพร่เรื่องราวเกี่ยวกับมนุษยชน ซึ่งได้มีการรายงานเกี่ยวกับการส่งเสริมสิทธิมนุษยชนในประเทศนั้นๆ แก่สหประชาชาติ⁸ ทั้งในด้านข่าวสารที่มีการเผยแพร่หลายวิธี คือการแจกจ่ายสื่อสิ่งพิมพ์ ภาพยนตร์ จัดการประชุม อบรม โดยเฉพาะการผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ องค์การระหว่างประเทศได้ผลิตออกมาอย่างมากมายภายใต้การดำเนินงานขององค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมของสหประชาชาติ (United Nations Education Scientific and Cultural Organization: UNESCO) ที่แสดงออกมาในลักษณะของโครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งชาติ⁹

โดยคณะกรรมการการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมของสหประชาชาติได้จัดการประชุมส่วนภูมิภาคในพ.ศ.2504 ส่งผลให้ประเทศสมาชิกต่างๆ ให้ประเทศสมาชิกต่างๆ จัดทำเอกสารในการเริ่มต้นการเผยแพร่วัฒนธรรมสู่ประเทศทางตะวันตกอันเป็นสิ่งสำคัญที่ประเทศต่างๆ จะเน้นด้านการศึกษาและปรับปรุงวัฒนธรรมของตนเอง เพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมประเพณีอันเป็นลักษณะเด่นของแต่ละประเทศเป็นอย่างดี¹⁰ ซึ่งโครงการดังกล่าวจะมุ่งสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและประชากรของโลกให้มีความรู้ความเข้าใจในความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรม เพื่อสร้างสันติภาพระหว่างประเทศ ทางองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมของสหประชาชาติได้ขอความร่วมมือจากรัฐบาลแต่ละประเทศในการจัดทำเอกสาร การขอยืมแผ่นฟิล์ม เพื่อนำมาเผยแพร่โดยไม่คิดมูลค่า¹¹ ซึ่งรัฐบาลไทยก็ได้ให้ความร่วมมือในการยกเว้นอากรในการนำอุปกรณ์ทางการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม เช่น หนังสือ วารสาร ภาพโฆษณา สิ่งพิมพ์ ใบปลิว อันได้แก่ หนังสือนำเที่ยวตารางเวลา ทั้งที่มีภาพประกอบและไม่มีภาพประกอบ รวมไปถึงประเภทที่องค์การค้าเอกชนจัดพิมพ์ขึ้น โดยมีจุดประสงค์ที่จะชักจูงการท่องเที่ยวภายนอกประเทศที่นำอุปกรณ์เข้ามา รวมทั้งแผ่นฟิล์มของ

⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ6.0701.9.10.9/1. เอกสารคณะกรรมการองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว (อ.ส.ท.) พ.ศ. 2502 - 2503.

⁸ เอกสารการสนธิสัญญากฎหมายระหว่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ International Law and International Organization. (2529). สาขารัฐศาสตร์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช หน่วย 1-8 หน้า 646.

⁹ แหล่งเดิม. หน้า 648.

¹⁰ รายงานการประชุมส่วนภูมิภาคครั้งที่ 2 ของคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติจากประเทศต่างๆ ในเอเชีย ณ กรุงมณีลา ระหว่างวันที่ 18-23 มกราคม พ.ศ. 2503. หน้า 27-28.

¹¹ แหล่งเดิม. หน้า 33.

ภาพยนตร์ ข่าวสาร เครื่องอัดเสียง และแบบจำลองต่างๆ ที่มีประโยชน์ต่อการศึกษา¹² ซึ่งสิ่งเหล่านี้นับเป็นการแสดงให้เห็นถึงความร่วมมือของประเทศไทยต่อองค์การระหว่างประเทศที่ส่งผลต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวของประเทศไทย

สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ส่งผลต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวคือการได้เข้าเป็นสมาชิกขององค์การสนธิสัญญาการป้องกันร่วมกันแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส.ป.อ. ที่ก่อตั้งขึ้นเนื่องจากภัยคุกคามที่เกี่ยวกับการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ และการที่ประเทศไทยเป็นที่ตั้งของกองกำลังทหารอเมริกัน น่าจะมีส่วนให้รัฐบาลไทยได้รับประโยชน์อันเกิดจากการท่องเที่ยว ซึ่งส่งผลต่อการเห็นความสำคัญของการส่งเสริมการท่องเที่ยว เพื่อสร้างรายได้ดังจะเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงของเมืองพัทยา เมื่อในวันที่ 29 มิถุนายน 2502 ได้มีทหารอเมริกันประมาณ 400 - 500 คน จากฐานทัพที่นครราชสีมาของทหารอเมริกันอยู่มาที่ชายหาดพัทยา และเข้าบ้านตากอากาศที่ตั้งอยู่ทางตอนใต้หาดพัทยาของพระยาสุทรพักอยู่เป็นประจำโดยผลัดกันพักผ่อนทีละ 1 สัปดาห์ จึงน่าจะเป็นจุดเริ่มต้นของการมาท่องเที่ยวพัทยาของทหารอเมริกัน ส่งผลให้พัทยาได้เปลี่ยนจากหมู่บ้านชายทะเลที่สงบ มาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวตากอากาศจนกระทั่งปัจจุบัน¹³

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าสาเหตุและปัจจัยหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลไทยให้ความสนใจในการส่งเสริมการท่องเที่ยว น่าจะมาจากสถานการณ์โลกในขณะนั้น ที่เริ่มมีการเดินทางแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมมีเวลาว่าง ในการเดินทางเพื่อการเรียนรู้และสัมผัสสิ่งใหม่ๆ จากสถานที่จริง รวมไปถึงถึงสถานการณ์ระหว่างประเทศ และภายในประเทศที่สอดคล้องและสนับสนุนการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว อาทิเช่น การตั้งกองกำลังขององค์การสนธิสัญญาการป้องกันร่วมกันแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส.ป.อ. (SEATO) การเป็นศูนย์กลางที่ตั้งของหน่วยงาน องค์การ ส่วนภูมิภาค ที่น่าจะส่งผลให้ประเทศไทยมีโอกาสในการต้อนรับชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในจำนวนที่มากขึ้นด้วย

สหพันธ์องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวก็เป็นอีกหน่วยงานหนึ่งที่มีหน้าที่ผลักดันกระแสการท่องเที่ยวระหว่างประเทศ โดยได้มีการริเริ่มก่อตั้งองค์การและการดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวในภูมิภาคต่างๆ ขึ้น เช่น องค์การการท่องเที่ยวยุโรป European Travel Commission (ETC) การส่งเสริมการท่องเที่ยวขึ้นที่กลุ่มเอเซียกลาง และการส่งเสริมการท่องเที่ยวขึ้นที่อเมริกา เป็นต้น จนทำให้เป็นที่ยอมรับขององค์การสหประชาชาติในฐานะที่ปรึกษาด้านการท่องเที่ยว

นอกจากนั้นในพ.ศ. 2506 สหพันธ์องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว ยังได้จัดให้มีการประชุมขึ้นเพื่อเน้นเรื่องของการให้คำจำกัดความระหว่างคำว่า Visitor และ Tourist เพื่อสร้าง

¹² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร 0201.7.2.1/31. เรื่องความตกลงว่าด้วยการนำเข้ามาในประเทศ ซึ่งวัตถุเกี่ยวกับการศึกษาวิทยาศาสตร์ วัฒนธรรมระหว่างประเทศไทยกับองค์การศึกษาสหประชาชาติ. (26มิ.ย.2491-18มี.ค.2507).

¹³ สำนักงานจังหวัดชลบุรี. ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชลบุรี. (ม.ป.ท.,2528). หน้า 114.

ความเข้าใจที่ถูกต้องและชัดเจนและเพื่อลงมติทั่วไปในการกำหนดกฎเกณฑ์ข้อปฏิบัติ ในการเดินทางระหว่างประเทศเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว รวมถึงการศึกษาด้านเทคนิคการประสานงาน อิสรภาพของการเดินทางและการแยกประเภทผู้เดินทางอย่างชัดเจน สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามขององค์การนี้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยตรงที่จะดำเนินงานด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวให้เป็นระบบและมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น และเพื่อแสดงให้เห็นนาาประเทศเห็นว่าการท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ ดังจะเห็นได้จากข้อความในส่วนของคำนำของ “มติและข้อเสนอของที่ประชุมสหประชาชาติ ว่าด้วยการเดินทางและท่องเที่ยวระหว่างประเทศ ที่กรุงโรม พ.ศ. 2506” ที่มีใจความน่าสนใจคือ “มีคนจำนวนน้อยเหลือเกินที่ทราบว่า การท่องเที่ยวระหว่างประเทศเป็นรายการเดี่ยวที่ใหญ่ที่สุดในการค้าของโลก”¹⁴

กระแสการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่เฟื่องฟูอย่างมากจากบทบาทของสหพันธ์องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากการที่มีประเทศต่างๆ สมัครเข้าเป็นสมาชิกขององค์การนี้เป็นจำนวนมากถึง 93 ประเทศ และเมืองการค้าอื่นๆ เป็นสมาชิกสมทบถึง 66 องค์การ น่าจะมีส่วนชี้ให้เห็นว่านาาประเทศได้เห็นความสำคัญของเรื่องการท่องเที่ยวและอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นโดยลำดับ และได้มีการร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดยิ่งขึ้น เพื่อดำเนินงานส่งเสริมการท่องเที่ยวให้ได้ผลดี ทั้งแก่นักท่องเที่ยวและผู้ประกอบอุตสาหกรรมท่องเที่ยว¹⁵

นอกจากนั้นการตื่นตัวเรื่องการท่องเที่ยวยังเกิดจากสาเหตุและปัจจัยด้านการพัฒนาเทคโนโลยีการคมนาคมที่มีความสะดวกรวดเร็วและปลอดภัยมากขึ้น รวมถึงการสำรวจภาวะการณ์ด้านการท่องเที่ยวของสมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกที่มีส่วนให้ประเทศสมาชิกรวมถึงประเทศไทย ได้เห็นถึงความสำคัญ และให้ความสนใจในการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง จึงกล่าวได้ว่าจากสาเหตุและปัจจัยภายนอก มีส่วนกระตุ้นให้เกิดกระแสการท่องเที่ยวในสมัยรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นอย่างมาก

สาเหตุและปัจจัยภายใน

สาเหตุและปัจจัยภายในประเทศไทยที่มีผลต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ คือ ความสนใจส่วนตัวของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่มีส่วนให้เกิดการพัฒนา ปรับปรุงและส่งเสริมการท่องเที่ยวในหลายภูมิภาค และยังมีกระแสการใช้พระราชบัญญัติการจัดตั้งอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 และ การออกพระราชบัญญัติโบราณสถาน

¹⁴ พัฒนา ราชวงศ์. (2542). การท่องเที่ยว-Tourism. ข้อพิจารณาเพื่อการวิจัย และวางแผนพัฒนา. หน้า 2.

¹⁵ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2509). แผลงเดิม. หน้า 4.

โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504¹⁶ ที่ทำให้เห็นประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรด้านการท่องเที่ยว เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างประชาชนในประเทศ สร้างความรู้ สร้างอาชีพ และรายได้

นอกจากนั้นการที่ภูมิภาคประเทศไทยที่ตั้งอยู่ในบริเวณศูนย์กลางของภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก และยังได้รับการยอมรับให้เป็นศูนย์กลางการบินของเอเชียอาคเนย์¹⁷ ก็เป็นอีกสาเหตุและปัจจัยที่เป็นพื้นฐาน ทำให้ประเทศไทยสามารถพัฒนาทางการท่องเที่ยว ซึ่งปัจจัยดังกล่าวนั้นสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเดินทางระหว่างประเทศในขณะนั้น ที่ผู้คนเดินทางทางอากาศเพิ่มมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากพ.ศ.2493 ได้มีผู้โดยสารเดินทางข้ามมหาสมุทรแอตแลนติกโดยเครื่องบินมากกว่าเรือ¹⁸ และมีกลุ่มบริษัทการบินเปิดเส้นทางใหม่ๆ ดังเช่น การเริ่มเปิดเส้นทางการบินระหว่างยุโรปและตะวันออกไกล ที่มีส่วนทำให้มีสายการบินจำนวนมากเดินทางแวะพักที่ประเทศไทย เช่น Air France, KLM Royal Dutch Airline, Scandinavian Airlines System, BOAC: British Overseas Airways Corporation เป็นต้น¹⁹ ประกอบกับที่ประเทศไทยยังมีทรัพยากรการท่องเที่ยวที่หลากหลายและน่าสนใจ ทั้งทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ทรัพยากรทางศิลปวัฒนธรรม ประเพณี เป็นอีกด้านหนึ่งที่ทำให้การท่องเที่ยวของไทยได้รับความสนใจและส่งเสริมความก้าวหน้าทางการท่องเที่ยวได้ยิ่งขึ้น

จากสาเหตุและปัจจัยภายนอกและภายใน ที่ส่งผลให้มีการเดินทางท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น และยังส่งผลให้รัฐบาลในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เล็งเห็นถึงประโยชน์ที่ประเทศจะได้รับจากการท่องเที่ยวในทางเศรษฐกิจ จึงน่าจะมีส่วนทำให้รัฐบาลดำเนินนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบและชัดเจน โดยผ่านทางทั้งองค์การที่จัดตั้งขึ้นโดยเฉพาะเพื่อทำหน้าที่ส่งเสริมการท่องเที่ยว การดำเนินงานในด้านอื่นๆ ที่มีผลต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวด้วย

นโยบายและการดำเนินงานส่งเสริมการท่องเที่ยวในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

ในปี พ.ศ. 2502 ภายหลังจากการจัดตั้งรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มีการ

¹⁶(2504, 29 สิงหาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 66 ตอนที่ 980.

¹⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.9.10.9/1. รายงานของคณะสำรวจภาวะการณ์ท่องเที่ยวของสมาคมการท่องเที่ยวภาคแปซิฟิก (Report of the PATA survey Team) เฉพาะประเทศไทย.

¹⁸ นิคม จารุมณี. (2536). การท่องเที่ยวและการจัดการอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. หน้า 141.

¹⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) กค 1.1.7/13.ปีก 3. สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวงการคลัง. การประชุมสหพันธ์องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวสากลครั้งที่ 17 ระหว่างวันที่ 6-14 พฤศจิกายน 2505 ณ กรุงเทพมหานคร 19 ตุลาคม - 14 พฤศจิกายน 2505. (2506).

ประกาศราชกฤษฎีกาจัดแบ่งส่วนราชการสำนักงานท่องเที่ยวออกจากรมประชาสัมพันธ์ และตั้งเป็นองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย อ.ส.ท.²⁰ เพื่อให้มีหน้าที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยตรง เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวของไทยให้เจริญก้าวหน้าและเป็นที่รู้จักแก่นานาชาติ องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวยังเป็นตัวแทนในการวางแผนสำรวจ เก็บข้อมูล และนำข้อมูลมาวิเคราะห์ เพื่อวางแผนการส่งเสริมการท่องเที่ยว ในการจัดทรัพยากรสำหรับการท่องเที่ยว การเข้าร่วมเป็นสมาชิกสมาคมระหว่างประเทศเพื่อการประชาสัมพันธ์ที่สะดวกรวดเร็ว การฟื้นฟูคุณค่าของทรัพยากรเพื่อเผยแพร่ในลักษณะศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และการช่วยเหลือให้ความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐบาลและเอกชนในการดำเนินงานต่าง ๆ²¹

นอกจากนั้นยังมีการดำเนินงานด้านการวางแผนการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารด้านการท่องเที่ยว โดยองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวได้ทดลองจัดพิมพ์วารสาร “Holiday Time in Thailand” ฉบับภาษาอังกฤษขึ้น ออกจำหน่ายทุกๆ 3 เดือน²² วารสารฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อโฆษณาชักจูงส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศมาท่องเที่ยวในประเทศไทย และยังจัดพิมพ์วารสารภาษาไทยประจำเดือนขึ้นอีก 1 เล่ม ให้ชื่อว่าอนุสาร อ.ส.ท. โดยมีวัตถุประสงค์เผยแพร่การท่องเที่ยวในประเทศและเพื่อเผยแพร่ความคิดและความรู้เกี่ยวกับกิจการท่องเที่ยวให้แก่ประชาชนไทยเพื่อเป็นการสนับสนุนการท่องเที่ยวภายในประเทศให้เป็นทางเลือกของประชาชนในประเทศอีกด้วย

รวมถึงการจัดทำแผ่นฟิล์มเพื่อนำไปใช้ในงานแสดงสินค้าและมอบให้แก่กงสุลไทยในต่างประเทศ เพื่อนำออกเผยแพร่ในสถานีโทรทัศน์ในต่างประเทศ²³ หรือเผยแพร่ในงานแสดงสินค้าหรืองานต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับนานาประเทศ เช่น องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวได้ส่งภาพยนตร์เรื่องนิวพีซร์และประเทศไทย ไปร่วมงานแสดงภาพยนตร์ที่นครซิดนีย์ เมื่อวันที่ 1-17 มิถุนายน พ.ศ. 2505²⁴ เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ให้ประเทศไทย และการนำภาพยนตร์เรื่องนิวพีซร์ และประเทศไทย ขนาด 16 มม. ไปเผยแพร่ในประเทศสิงคโปร์ เมื่อปีพ.ศ. 2505 โดยเน้นการสร้าง ความสนใจและแนะนำประเทศไทยให้เป็นที่รู้จักในประเทศสิงคโปร์ เป็นต้น²⁵

นอกจากนั้นมีการจัดโครงการทัศนจร โดยมีจุดประสงค์เพื่อ 1. เป็นการชักจูงให้นักทัศนจรเข้ามาในประเทศไทย 2. ต้อนรับและอำนวยความสะดวกสบายแก่นักทัศนจร

²⁰ องค์การอิสระ หมายถึงอิสระด้านการเงิน มีอำนาจในการดำเนินงานได้โดยสะดวก

²¹ (2502, 28 กรกฎาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 76 ตอนที่ 74 หน้า 273-275.

²² องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. อินไซด์ อ.ส.ท.(2503-2513). หน้า 12.

²³ องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. อินไซด์ อ.ส.ท.(2503-2513). หน้า 17.

²⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.9./851. เรื่องการส่งภาพยนตร์เรื่องนิวพีซร์ และประเทศไทย ไปร่วมงานแสดงในงานแสดงภาพยนตร์. 2505.

²⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.9.5.1/162. เรื่องการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม.

3. สำรองที่พักและสถานที่ท่องเที่ยว 4. วางแผนเพื่อจัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยว อีกทั้งยังมีการสำรวจ วางแผนการส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยริเริ่มการจัดให้มีการประชุมบุคคลที่มีความรู้ความชำนาญและเกี่ยวข้องด้านการท่องเที่ยวมาร่วมสัมมนา ณ ศาลาสันติธรรม ที่กรุงเทพฯ ในระหว่างวันที่ 17-18 ตุลาคม พ.ศ. 2506²⁶ เพื่อศึกษาปัญหา แลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้ประกอบการ และหน่วยงานทั้งรัฐบาลและเอกชนที่เกี่ยวข้อง เพื่อหาวิธีวางแผนพัฒนา ส่งเสริม และร่วมมือแก้ไขปัญหา หรืออุปสรรค ของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในประเทศไทย

อย่างไรก็ตามองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวยังขอความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งทางกระทรวงศึกษาธิการมศิลปากร กระทรวงคมนาคม กระทรวงเกษตร และองค์การหรือสมาคมการท่องเที่ยวระหว่างประเทศ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ดังต่อไปนี้

1. ความร่วมมือระหว่างองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวกับกระทรวงศึกษาและกรมศิลปากร โดยการพัฒนาส่งเสริมโบราณสถานโบราณวัตถุ ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ และศิลปวัฒนธรรม ที่กรมศิลปากรได้รับผิดชอบอยู่แล้วให้กลายเป็นแหล่งและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว พร้อมกับการรักษาคุณค่าและความงดงามทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม และวัฒนธรรม ประเพณีของประเทศไทย ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถจูงใจนักท่องเที่ยวได้อย่างดี

2. ความร่วมมือระหว่างองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวกับกระทรวงคมนาคมในส่วนของการจัดเส้นทางการเดินทางรถไฟขบวนรถพิเศษเพื่อจัดนำเที่ยวสถานที่ต่างๆ เช่น การจัดเดินขบวนรถพิเศษเพื่อนำเที่ยวงานแสดงของช้าง ที่จังหวัดสุรินทร์²⁷ หรือการจัดให้มีรถไฟสายกรุงเทพฯ-หัวหิน เป็นต้น

3. ความร่วมมือระหว่างองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวกับกระทรวงเกษตรในกรณีของการจัดตั้งอุทยานแห่งชาติเพื่อเป็นสถานที่ท่องเที่ยว โดยองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นผู้ควบคุมดูแลการปฏิบัติงานด้านการเผยแพร่ข่าวสาร ประชาสัมพันธ์ เพื่อเป็นการส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ พร้อมทั้งสร้างความสนใจด้านการศึกษาหาความรู้ ชื่นชมธรรมชาติที่สมบูรณ์และพิชพรรณ สัตว์บางประเภทที่หาดูได้ยาก ส่วนทางกระทรวงเกษตรเป็นผู้ดูแลไม่ให้เกิดกิจกรรมท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมที่ทำลายธรรมชาติโดยมีการจัดเจ้าหน้าที่เพื่อให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว และควบคุมดูแลการสร้างที่พักไม่ทำลายทัศนียภาพของอุทยาน รวมถึงการจัดให้มีกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวในเชิงการอนุรักษ์ ซึ่งน่าจะมีส่วนในการดึงดูดนักท่องเที่ยวที่มีความสนใจการท่องเที่ยวประเภทนี้เดินทางท่องเที่ยวในเมืองไทยเพิ่มมากขึ้น

²⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) กค.1.1.7/18. การสัมมนาว่าด้วยการเดินทางและการท่องเที่ยวระหว่าง 17-18 ต.ค. 2506 ณ ศาลาสันติธรรม กรุงเทพฯ. (3-8 ก.ค.2506).

²⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. คค.0202.9/220. งานแสดงช้างที่จังหวัดสุรินทร์ พ.ศ. 2504-2506.

4. ความร่วมมือระหว่างองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวเกี่ยวกับองค์การหรือสมาคมการท่องเที่ยวระหว่างประเทศ ซึ่งทางองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นผู้คอยสำรวจ รวบรวมข้อมูล และอุปสรรค ปัญหา รวมทั้งสถิติ จำนวนนักท่องเที่ยว และแหล่งท่องเที่ยวของประเทศไทย ให้เป็นข้อมูลในการวิเคราะห์สถานการณ์ที่เป็นประโยชน์ระหว่างประเทศในด้านการท่องเที่ยวของประเทศไทย²⁸

จากนโยบายและการดำเนินงานขององค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว ในสมัยรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำให้การท่องเที่ยวของไทยได้รับการพัฒนาให้เป็นแบบ และมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ยังได้มีนโยบายและการดำเนินงานในด้านอื่นๆ ที่ส่งผลต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวของไทยอีกด้วย อันได้แก่

1. นโยบายการระดมและการใช้ทรัพยากรทางเศรษฐกิจของประเทศให้เป็นประโยชน์สูงสุด อาทิเช่น การจัดทรัพยากรป่าไม้ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติ โดยจัดตั้งเขตอุทยานแห่งชาติ²⁹ ถึง 14 แห่ง เช่น อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ อุทยานแห่งชาติภูกระดึง เป็นต้น นโยบายการอนุรักษ์ของรัฐบาลนั้นเป็นไปเพื่อส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สร้างรายได้ อย่างมหาศาลให้แก่ประเทศ อีกทั้งยังช่วยให้เยาวชนได้ศึกษาหาความรู้ ในพืชพันธุ์ป่าไม้ น้ำตก สัตว์ป่าที่มีอยู่ในอุทยาน ณ เขตต่างๆ จึงถือได้ว่าการดำเนินการของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในการจัดตั้งอุทยานแห่งชาตินั้น ก่อให้เกิดประโยชน์กับประเทศอย่างมากถึงทางด้านการใช้ทรัพยากรของประเทศให้เกิดประโยชน์สูงสุดและด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยว

นอกจากนี้รัฐบาลยังมีการบูรณะซ่อมแซมสถานที่ทางประวัติศาสตร์ที่มีความงดงามด้านศิลปกรรม เพื่อการอนุรักษ์ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ และการฟื้นฟูวัฒนธรรม ประเพณี เช่น การจัดแสดงขบวนเรือพระสุพรรณหงส์ หรือการฝึกช้างไทยให้มีความสามารถในการแสดงจนได้จัดเป็นงานแสดงของช้างขึ้น ที่จังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น³⁰

²⁸ สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี. (2509). แหล่งเดิม. หน้า 48.

²⁹ อุทยานแห่งชาติ ตรงกับภาษาอังกฤษคำว่า "national park" ซึ่งหมายถึง เขตบริเวณพื้นที่ซึ่งสงวนไว้เพื่อที่จะรักษาและทำการคุ้มครองทรัพยากรทางธรรมชาติต่างๆ ให้คงอยู่ในสภาพธรรมชาติเดิม มิให้ถูกทำลาย หรือเปลี่ยนแปลงไป ตามหลักสากลแล้ว อุทยานแห่งชาตินั้นจะต้องมีพื้นที่ทั่วทั้งบริเวณไม่น้อยกว่า 6,250 ไร่ หรือประมาณ 10 ตารางกิโลเมตร ที่สำคัญในพื้นที่ของอุทยานแห่งชาตินั้นจะต้องมี ธรรมชาติของวิวทิวทัศน์ที่สวยงาม และเป็นที่ดินที่รัฐบาลเห็นสมควรกำหนดบริเวณที่ดินแห่งใดที่มีสภาพธรรมชาติเป็นที่น่าสนใจให้คงอยู่ในสภาพธรรมชาติเดิม เพื่อสงวนไว้ให้เป็นประโยชน์แก่การศึกษาและรื่นรมย์ของประชาชน ก็ให้มีอำนาจกระทำได้ โดยประกาศพระราชกฤษฎีกาและให้มี แผนที่แสดงแนวเขตแห่งบริเวณที่กำหนดนั้นแนบท้ายพระราชกฤษฎีกา ด้วยบริเวณที่กำหนดนี้เรียกว่า "อุทยานแห่งชาติ" และสมควรให้ประชาชนชำระเงินเนื่องในการที่พนักงานเจ้าหน้าที่ให้บริการให้ความสะดวกต่างๆ ในอุทยานแห่งชาติ (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 78 ตอนที่ 80 หน้า 1071 วันที่ 3 ตุลาคม 2504)

³⁰ ศรีไพร พริ้งเพระ. การพัฒนาการท่องเที่ยวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของชุมชน : บูรณาการการจัดการแสดงของช้างในบ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์. หน้า 72.

การจัดตั้งอุทยานแห่งชาติและการอนุรักษ์โบราณสถาน และวัฒนธรรมประเพณี เป็นการนำทรัพยากรของประเทศมาส่งเสริมเผยแพร่ เพื่อดึงดูดความสนใจของกลุ่มนักท่องเที่ยวให้มีจำนวนที่เพิ่มมากขึ้น ประกอบกับกิจการท่องเที่ยวยังเป็นกิจกรรมที่ให้ความรู้ในด้านศิลปะ สถาปัตยกรรม และประวัติศาสตร์ในบางแห่งอย่างชัดเจน ซึ่งน่าจะเป็นผลให้นักท่องเที่ยวและนักทัศนศึกษาทั้งในและต่างประเทศ ได้เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวที่ประเทศไทยมากขึ้น

2. นโยบายการพัฒนาปัจจัยพื้นฐานของประเทศ ด้านการคมนาคมขนส่ง การปรับปรุงถนนหนทาง การขยายและจัดการด้านการบริการของกิจการรถไฟ การปรับปรุงท่าอากาศยาน และจุดบริการต่าง ๆ นั้น มีส่วนช่วยอำนวยความสะดวกในการเดินทางให้แก่นักท่องเที่ยวได้เป็นอย่างมาก ซึ่งน่าจะมีผลต่อการส่งเสริมการเดินทางท่องเที่ยวของไทย

3. นโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศสู่การลงทุนด้านอุตสาหกรรม โดยการออกพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนเพื่อกิจการอุตสาหกรรมใน พ.ศ.2503 และ พ.ศ.2505 ซึ่งรัฐบาลได้มอบสิทธิพิเศษในการลงทุนให้แก่ภาคเอกชน โดยไม่เข้าไปแข่งขันและโอนกิจการมาเป็นของรัฐ และไม่เก็บภาษีเครื่องจักรและอุปกรณ์ในการลงทุน ทั้งยังอนุญาตให้สามารถนำเงินตราต่างประเทศออกนอกประเทศได้³¹ น่าจะมีส่วนให้อุตสาหกรรมทางด้านการท่องเที่ยวที่สำคัญอย่างอุตสาหกรรมโรงแรมที่รัฐบาลได้จัดเป็นอุตสาหกรรมที่ได้รับการส่งเสริมในลำดับที่ 123 โดยผู้ลงทุนมีส่วนให้ผู้ประกอบการโรงแรมในประเทศได้รับสิทธิพิเศษในการผ่อนผันการเสียภาษีอุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ³² รวมทั้งผู้ประกอบการยังได้รับการยกเว้นภาษีเงินได้ เป็นเวลา 5 ปี ส่งผลให้อุตสาหกรรมโรงแรมหลายแห่งได้รับการส่งเสริมตามพระราชบัญญัตินี้ เช่น บริษัท ฟาร์อีสโฮเต็ล จำกัด โรงแรมโอเรียนเต็ล บริษัท บางกอกอินเตอร์คอนติเนนตอลโฮเต็ล จำกัด เป็นต้น³³

4. นโยบายด้านความร่วมมือระหว่างประเทศ โดยการเข้าร่วมเป็นสมาชิกของสหพันธ์องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว สมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก สมาคมแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงช่วยให้ประเทศไทยได้รับข่าวสาร ความรู้ทางวิชาการใหม่ๆ สถิติข้อมูลทางการท่องเที่ยวที่จะมีส่วนช่วยในการพัฒนาส่งเสริมการท่องเที่ยวและเปิดโอกาสให้ประเทศไทยได้ติดต่อธุรกิจการท่องเที่ยวในตลาดการท่องเที่ยวที่สำคัญ และยังได้รับการฝึกอบรมวิชาการโรงแรมและการช่วยพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวร่วมกันในกลุ่มสมาชิกอีกด้วย³⁴

³¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (1) กค. 1.14/1. เอกสารกระทรวงการคลัง. เรื่องพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2500-2503. หน้า 3-6.

³² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) กค.1.1.33.3/8. เอกสารกระทรวงการคลัง. บัญชีรายการวัตถุเครื่องใช้ และอุปกรณ์ต่าง ๆอันจำเป็น สำหรับโรงแรมชั้น 1 ที่สมควรได้รับความช่วยเหลือ โดยงดเว้นอากร ขาเข้า (มท).

³³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) กค. 1.1.33/3. เอกสารกระทรวงการคลัง เรื่องคณะกรรมการ พิจารณาเรื่องการลงทุนส่งรายงานของแผนกวิจัยเกี่ยวกับการลงทุนในประเทศ. (6 ต.ค.-22 พ.ย.2503).

³⁴ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2533). ตำรา เอกสารวิชาการฉบับที่ 30 ภาคพัฒนาตำรา และเอกสารวิชาการหน่วยศึกษานันทกิจ. หน้า 74.

5. นโยบายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว คือการเปิดหลักสูตรการอบรมบุคลากรนำเที่ยว หรือ มัคคุเทศก์ อันนับว่าเป็นบุคลากรที่มีความสำคัญลำดับต้นๆ ที่จะช่วยในการส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยได้มีการร่วมมือกันระหว่างรัฐบาล องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเปิดหลักสูตรการอบรมมัคคุเทศก์ขึ้นเป็นครั้งแรกในวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2504 และได้มีการอบรมเกิดขึ้นในช่วงของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทั้งสิ้น 4 ครั้ง โดยมีผู้สำเร็จการอบรมทั้งสิ้น 522 คน³⁵ นอกจากนี้รัฐบาลยังได้ร่วมมือและรับความช่วยเหลือจากองค์การระหว่างประเทศ ในการพัฒนาบุคลากรด้านการบริการในอุตสาหกรรมโรงแรมและอุตสาหกรรมต่างๆ รวมถึงการวางแผนในการดำเนินงานเพื่อเปิดหลักสูตรการเรียนการสอนด้านวิชาการโรงแรมขึ้นในมหาวิทยาลัยเป็นขั้นต่อไป³⁶

อย่างไรก็ตาม กระแสการท่องเที่ยวในสมัยรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มีการดำเนินการส่งเสริมการท่องเที่ยวด้วยวิธีการที่หลากหลายอย่างจริงจังมากขึ้น เพื่อเป็นการส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศไทยให้เจริญก้าวหน้าและก่อให้เกิดผลประโยชน์กับประเทศได้อย่างที่รัฐบาลมุ่งหมายไว้

สรุป

จากสถานการณ์ทั่วไปด้านการท่องเที่ยวของนานาประเทศ และนโยบายการท่องเที่ยวขององค์การระหว่างประเทศ เช่น สหพันธ์องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว องค์การสหประชาชาติ รวมถึงหน่วยงานย่อยขององค์การสหประชาชาติ เช่น องค์การสนธิสัญญาการป้องกันร่วมกันแห่งเอเชีย-ตะวันออกเฉียงใต้ คณะกรรมาธิการเศรษฐกิจสำหรับเอเชียและตะวันออกไกล โครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งชาติ การพัฒนาเทคโนโลยีที่ทันสมัย และบทบาทของสมาคมส่งเสริม การท่องเที่ยวในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกที่มีต่อประเทศไทยนั้นเป็นปัจจัยภายนอกที่ผลักดันให้รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำเนินการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบและจริงจังมากยิ่งขึ้น

แม้ว่าสหประชาชาติยังไม่มียุทธศาสตร์ด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่ชัดเจน แต่การดำเนินนโยบายด้านเศรษฐกิจ สังคม โดยยึดโลกแห่งสันติภาพนั้น ส่งผลกับประเทศไทยและประเทศอื่นๆ ให้เห็นถึงความสำคัญของการเดินทางที่จะนำมาซึ่งประโยชน์ในหลายด้าน เช่น ด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม แลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ การพัฒนาปัจจัยพื้นฐานในระบบเศรษฐกิจ ที่จะพัฒนาความเป็นอยู่ของประเทศสู่สันติภาพ

³⁵ องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว. (2507). ผลงานในรอบ 5 ปี องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. หน้า 56-65.

³⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2507). แหล่งเดิม. 12.

ระหว่างกัน และประโยชน์ของการเดินทางท่องเที่ยว จะมีส่วนช่วยแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจได้
อย่างดี แม้ว่ารายได้จากการท่องเที่ยวจะไม่ได้แสดงออกมาในรูปแบบที่ชัดเจน อย่างเช่น
อุตสาหกรรมอื่นๆ ก็ตาม

อย่างไรก็ตามตั้งแต่ได้มีการจัดตั้งสหพันธ์องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวโลก และ หน่วย
งานส่งเสริมการท่องเที่ยวในส่วนภูมิภาคต่างๆสามารถบอกได้ว่านานาชาติและน่าจะรวมถึง
ประเทศไทยที่เป็นสมาชิกของสหพันธ์องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวโลกกำลังให้ความสำคัญ
กับการท่องเที่ยว ในฐานะอุตสาหกรรมในระบบเศรษฐกิจประเภทหนึ่ง ที่ทำให้เกิดการเดินทาง
ไปมาระหว่างกัน การใช้จ่ายเงินตราเพื่ออำนวยความสะดวกในการพักผ่อน และยังทำให้
ประเทศต่างๆ ให้ความสำคัญกับระบบสาธารณสุขไปโรค ด้านสุขอนามัยมากขึ้น ส่วนในการ
กำหนดนโยบายและการดำเนินงานพัฒนาทรัพยากรของประเทศ ทำให้เกิดการผลิตสินค้า
ทางการท่องเที่ยว คือ สถานที่ท่องเที่ยวนั่นเอง

นอกจากนั้น การส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยังเกิดขึ้น
เนื่องจากกระแสการส่งเสริมการท่องเที่ยวของสหพันธ์องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว สมาคม
ส่งเสริมการท่องเที่ยวในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก และความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างรัฐบาล
จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กับผู้นำสหรัฐอเมริกาทำให้ประเทศไทยได้รับความช่วยเหลือและ
สนับสนุนด้านการพัฒนาคมนาคมขนส่ง สาธารณูปโภคพื้นฐานในระบบเศรษฐกิจเป็นจำนวน
มากทั้งในลักษณะของการให้เปล่า และการกู้ยืม ซึ่งปัจจัยพื้นฐานทางเศรษฐกิจนั้นได้มีส่วน
ในการอำนวยความสะดวกต่อชีวิตประจำวันของประชาชน และช่วยในการพัฒนากิจกรรม การ
ส่งเสริมการท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดีอีกทั้งการที่ประเทศไทยได้เข้าเป็นสมาชิกของสมาคมส่งเสริม
การท่องเที่ยวในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก ยังมีส่วนให้ประเทศไทยมีแนวทางในการสำรวจ
วางแผนและดำเนินงานด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยว ที่สืบเนื่องมาจากการสำรวจและเสนอ
แนะแก่รัฐบาลไทย และมีส่วนสำคัญในการจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว

นอกจากสาเหตุและปัจจัยภายนอกดังกล่าวแล้ว การส่งเสริมการท่องเที่ยวในสมัยรัฐ
บาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ยังเกิดจากสาเหตุและปัจจัยภายในของประเทศไทยเองอีกด้วย
กล่าวคือ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์นั้นมีความสนใจด้านการท่องเที่ยว เห็นได้จากการชอบเดิน
ทางสำรวจท่องเที่ยวไปยังสถานที่ต่างๆ อีกทั้งยังให้การสนับสนุนในการจัดการสถานที่ท่องเที่ยว
ต่างๆ โดยรัฐบาลได้เล็งเห็นถึงความสำคัญในกิจการท่องเที่ยวที่มีผลต่อการสร้างรายได้ให้กับ
ประเทศมากยิ่งขึ้น เนื่องจากประเทศไทยเองก็มีทรัพยากรที่งดงามอยู่หลายแห่ง จึงน่าจะทำให้
การส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง เพื่อจะเป็นวิธีการหนึ่งในการกระตุ้นเศรษฐกิจของประเทศ

ประกอบกับการที่ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการบินของภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ซึ่งมี
ส่วนในการอำนวยความสะดวกในการเดินทางและสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มีความสนใจ
และเกิดการเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยมากยิ่งขึ้นโดยที่รัฐบาลได้พยายามส่งเสริมให้

ประเทศไทยเป็นจุดหมายปลายทางการท่องเที่ยวที่สำคัญจุดหนึ่ง ด้วยการประชาสัมพันธ์ การสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ รวมถึงการที่ประเทศไทยมีแหล่งทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีความหลากหลาย ที่สามารถประชาสัมพันธ์และสามารถเดินทางท่องเที่ยวได้ทุกฤดูกาล ประกอบกับการพัฒนาเทคโนโลยีด้านการขนส่งที่รัฐบาลเห็นสมควรที่จะพัฒนาให้เทียบเท่านานาชาติ รวมถึงการพัฒนาด้านการบริการที่มีมาตรฐาน เช่น การพัฒนาสนามบิน การพัฒนาอุตสาหกรรมบริการในรูปแบบต่าง ๆ เป็นต้น ผลวิจัยแสดงให้เห็นว่าสาเหตุและปัจจัยภายนอกและภายในได้มีส่วนทำให้เกิดกระแสการท่องเที่ยวในสมัยรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำให้มีการวางแผน การดำเนินงาน การส่งเสริมการท่องเที่ยวจากที่มีอยู่เดิมให้ชัดเจน โดยการจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวการสำรวจ วิเคราะห์ วางแผน และประเมินผลตามหลักวิชาการ เพื่อตั้งขอบเขตในการดำเนินงานขององค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวได้ชัดเจน

การจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวยังแสดงให้เห็นว่าประเทศไทยได้ทราบถึงพัฒนาการด้านการท่องเที่ยวของประเทศไทย ทราบถึงแผนการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลไทยได้ยอมรับว่าการท่องเที่ยวเป็นการค้าประเภทหนึ่งในระบบเศรษฐกิจ เช่นเดียวกับที่นานาชาติให้การยอมรับว่าการเดินทางเพื่อการท่องเที่ยวนั้นจะส่งผลประโยชน์ในหลายประการ ทั้งการเดินทางเป็นการสนับสนุนโลกให้มีสันติภาพ และเป็นการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ความศึกษาเรียนรู้ สร้างอาชีพรายได้ นอกจากนี้การจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐบาลยังแสดงให้เห็นประชาชนในประเทศได้ทราบว่า การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมที่ให้ประโยชน์นานาประการ นอกจากนี้รัฐบาลยังมีการดำเนินงานในด้านอื่นๆ ทั้งการระดมและการใช้ทรัพยากรทางเศรษฐกิจของประเทศให้เป็นประโยชน์สูงสุด การพัฒนาปัจจัยพื้นฐาน การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศสู่การลงทุนด้านอุตสาหกรรม การให้ความร่วมมือระหว่างประเทศ และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ซึ่งแสดงให้เห็นว่ากระแสการท่องเที่ยวในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้พัฒนาก้าวหน้าขึ้นอย่างมาก และเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาการท่องเที่ยวไทยในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (1) กค 1.14/1. เอกสารสำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวงการคลัง. พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2500-2503. (2500-2503).
- _____. (2) กค 1.1.7/13. ปีก 3. สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวงการคลัง. การประชุมสหพันธ์องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวสากลครั้งที่ 17 ระหว่างวันที่ 6-14 พฤศจิกายน 2505 ณ กรุงเทพมหานคร 19 ตุลาคม - 14 พฤศจิกายน 2505. (2506).

- ____. (2) กค.1.1.33.3/8. บัญชีรายการวัตถุเครื่องใช้และอุปกรณ์ต่างๆ อันจำเป็น สำหรับโรงแรมชั้น 1 ที่สมควรได้รับความช่วยเหลือ โดยงดเว้นอากรขาเข้า.
- ____. (2) กค 1.1.33/3. คณะกรรมการพิจารณาเรื่องการลงทุนส่งรายงานของแผนกวิจัย
- ____. คค.0202.9/220. เอกสารกระทรวงคมนาคม. งานแสดงช้างที่จังหวัดสุรินทร์. (2504 - 2506).
- ____. ศธ.0701.9./851. กระทรวงศึกษาธิการ. การส่งภาพยนตร์เรื่องนี้วีเพ็ชรและประเทศไทยไปร่วมงานแสดงในงานแสดงภาพยนตร์. (2505).
- ____. ศธ.0701.9.5.1/162. กระทรวงศึกษาธิการ. การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม.
- ____. ศธ.0701.9.10.9/1. กระทรวงศึกษาธิการ. คณะกรรมการองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว (พ.ศ.2502-2503).
- ____. ศธ.0701.9.10.9/1. กระทรวงศึกษาธิการ. รายงานของคณะสำรวจภาวะทางการท่องเที่ยวของสมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวภาคแปซิฟิก (Report of the PATA Survey Team). เฉพาะประเทศไทย. (2502).
- ____. (3) สร 0201.7.2.1/31. (26มิ.ย.2491-18มี.ค.2507). ความตกลงว่าด้วยการนำเข้ามาในประเทศซึ่งวัตถุเกี่ยวกับการศึกษาวิทยาศาสตร์ วัฒนธรรมระหว่างประเทศไทยกับองค์การศึกษาสหประชาชาติ.

ราชกิจจานุเบกษา

- พระราชกฤษฎีกาการจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว. (2502,28 กรกฎาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่76. ตอนที่ 74.
- ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 78. ตอนที่ 80 หน้า 1071 วันที่ 3 ตุลาคม 2504.
- ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 66. ตอนที่ 980 ลงวันที่ 29 สิงหาคม 2504.
- ราชกิจจานุเบกษา. ตอนที่ 25. เล่ม 67 ลงวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2493.

หนังสือ

- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. อินไซด์ อ.ส.ท. (2503-2513). ห้องสมุดการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- กรมการฝึกหัดครู. (2533). การท่องเที่ยว ตำรา-เอกสารวิชาการ ฉบับที่ 30. ภาคพัฒนา ตำราและเอกสารวิชาการหน่วยศึกษานิเทศก์.
- เชิดชาย เหล่าหล้า. พล.ต. (2516). สหประชาชาติ. กรุงเทพฯ:แพรวพินทยา.
- นิคม จารุณี. (2536). การท่องเที่ยวและการจัดการอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. ภาควิชาการธุรกิจและสหกรณ์ คณะวิชาวิทยาการจัดการวิทยาลัยครูมหาสารคาม สห

วิทยาลัยอีสานเหนือ. สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

พัฒนา ราชวงศ์. (2542). **การท่องเที่ยว: Tourism** ข้อพิจารณาเพื่อการวิจัย และการวางแผนพัฒนา. ภาควิชาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยนเรศวร.

ไมตรี จุลดุลย์. (2509). **ประเทศไทยกับสหประชาชาติ**. พระนคร, คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

รายงานการประชุมส่วนภูมิภาคครั้งที่ 2 ของคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติจากประเทศต่างๆ ในเอเชีย ณ กรุงเทพมหานคร ระหว่างวันที่ 18-23 มกราคม พ.ศ. 2503.

ศรีไพร พริงเพระ. **การพัฒนาการท่องเที่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของชุมชน : บุรณาการการจัดการแสดงของช้างในบ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์**. วิทยาสตรมหาบัณฑิต สาขาภูมิศาสตร์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สำนักงานจังหวัดชลบุรี. **ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชลบุรี**. (ม.ป.ท., 2528).

เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายระหว่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ **International Law and International Organization**. (2529). สาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช หน่วย 1.

องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2509). **ผลงานในรอบ 5 ปี องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2503-2507)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี.

บทความและวารสาร

(2504, มกราคม). **น้ำตกเอราวัณ**. อนุสาร อ.ส.ท. (1) : 6. หน้า 26-27.